

situne dei

Årsskrift för Sigtunaforskning
och historisk arkeologi

2012

Redaktion:

Rune Edberg och Anders Wikström

Utgiven av
Sigtuna Museum

Nya gravundersökningar i Valsta, Norrsunda socken

Anna Hed Jakobsson

Vikingatidens begravningstraditioner ter sig alltmer sammansatta. Detta påminnes vi om vid undersökningarna 2010 av tre gravfält vid Vallstanäs, som ligger utmed E4:an mellan Upplands Väsby och Arlanda (*fig. 1*). Det finns många trådar att dra i utifrån undersökningen. Rapportarbetet pågår fortfarande så här ska bara några tankar och preliminära resultat presenteras. Det står dock klart att vi med de senaste undersökningarna börjar få ett osedvanligt stort material från en vikingatida miljö med två gårdar och flera gravfält, belägen cirka en mil fågelvägen sydöst om Sigtuna.

Undersökningarna omfattade tre gravfält och en mindre lokal med rester av två gravar (*fig. 2*). Alla gravfälten ligger inom de historiska gränserna för byn Valsta, vars namn blivit känt genom tidigare utförda undersökningar av bytomten och intilliggande gravfält (G. Andersson 1997, 2005; C. Anderson & A.-M. Hållans 2006). Nu undersöktes ett tidigare delundersökt gravfält i sin helhet (Raä 34) och ett par gravar söder om detta (Raä 111). Ett annat gravfält undersöktes till hälften (Raä 57). Ett nyupp-

täckt gravfält sydväst om Valsta bytomt fick nummer 283 i fornminnesregistret och undersöktes också i sin helhet. Kanske har det senare gravfältet ursprungligen utgjort en del av det sedan tidigare utgrävda Raä 59.

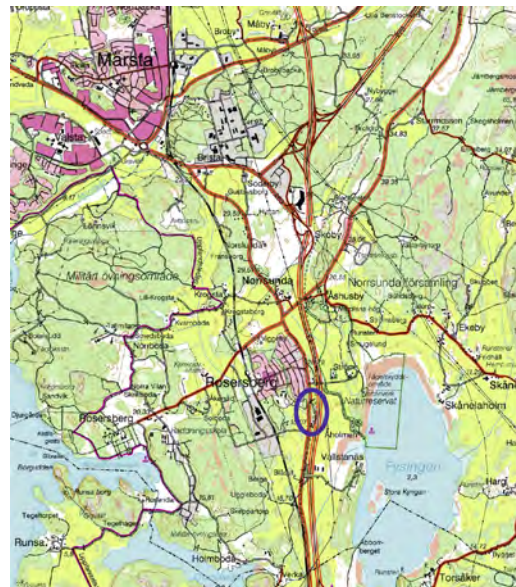

Fig. 1. Platsen för undersökningarna, ca en mil sydöst om Sigtuna, markerad med en blå ring.

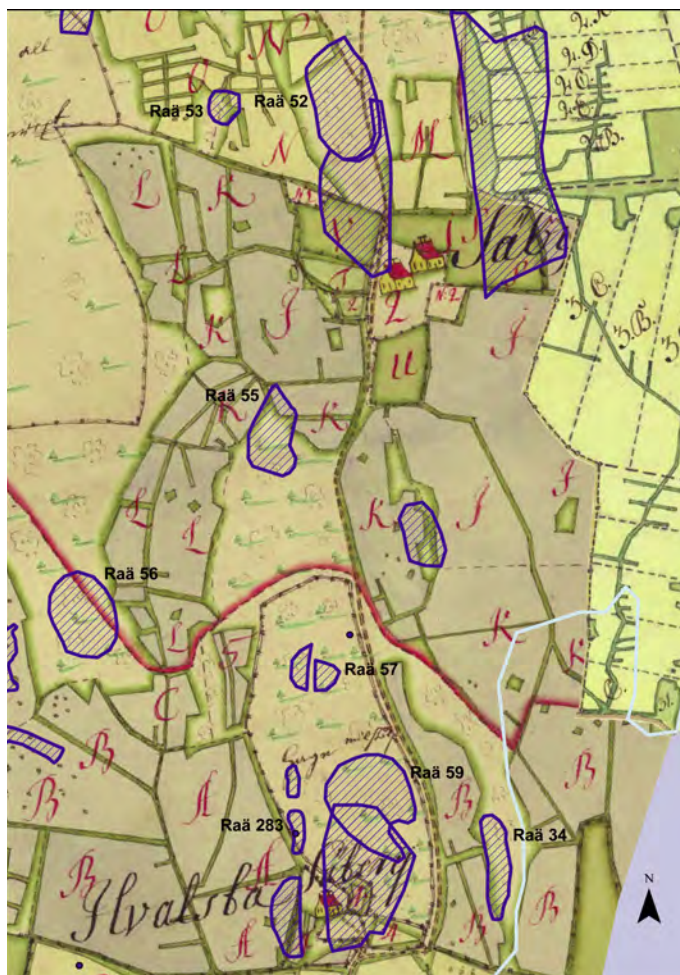

Fig. 2. Stora delar av Säby och Valsta har undersökts arkeologiskt. Bytomterna undersöktes 1992–93. Den kronologiska tyngdpunkten i Säby var romersk järnålder till vikingatid och i Valsta yngre järnålder till medeltid. Här fanns lämningar av bebyggelse, odling, hantverk och rituella aktiviteter. Samtidigt undersöktes gravfältet Raä 59 vid Valsta i sin helhet och ett mindre antal gravar på gravfältet Raä 52 vid Säby. 1974 undersöktes gravfältet Raä 53 vid Säby. På 1950- och 60-talen undersöktes en grav på gravfältet Raä 57, sju gravar på Raä 34, och en hög intill Raä 111 i Valsta, dvs. samma lokaler som nu grävdes igen. Ett gravfält vid Säby, Raä 55, har ännu så länge inte berörts av några undersökningar. Raä 56 längre västerut har heller inte undersökts. Det ligger på gränsen mellan Säby och Valsta och är sannolikt från äldre järnålder. Endast gravfälten har nummerats på kartan. Övriga fornlämningar består främst av boplatser. (I bakgrunden lantmäterikartor från 1700-talet.)

Gravfältet Raä 34 var anlagt på en markant långsmal nordsydlig bergshöjd, som länge var en ö men under loppet av järnåldern långsamt förbands med den höjd i väster, där bebyggelse etablerades under romersk järnålder och Valsta by senare kom att ligga. På berget fanns stora partier med berg i dagen och det stupade brant mot öster. På många sätt var det mycket likt det redan undersökta Raä 59. Båda gravfälten hade på krönet en större vikingatida gravhög. På båda gravfälten fanns både brand- och ske-

lettgravar från vikingatid, och på båda gravfälten överlgrade dessa gravar från romersk järnålder (den senare dateringen är preliminär för Raä 34). På Raä 283 fanns drygt tio gravar. Majoriteten var brandgravar från 800-talet e.Kr., men bland dem fanns också två skelettgravar: en spädbarnsgrav och en schaktgrav med en jordad kvinna (*fig. 3*). En grav, som låg avskilt från de övriga, har anlagts under senare hälften av 900-talet.

På Raä 57 undersöktes 14 senvikingatida skelettgravar (*fig. 4*), troligen anlagda i sent 1000-tal och in i 1100-talet. På gravfältet fanns också tre helt fyndtomma stensättningar invid stora markfasta block. Samma typ av blockgrav fanns också på skelettgravfältet Raä 53 vid Säby (Östmark 1981). Dessa sena skelettgravfält, från Valsta respektive Säby, uppvisar stora likheter sinsemellan.

Osteologi i kvadrat

Ett av Länsstyrelsens krav inför slutundersökningen var att vi skulle fokusera på det osteologiska materialet, särskilt eventuella skelettgravar och stora komplexa brandgravar. Nu visade det sig att benmaterialet vad gällde obrända, jordade begravningar var exceptionellt dåligt bevarat. Det fanns heller inte särskilt många stora komplexa brandgravar, om man med det avser mäktiga brandlager. Innan undersökningen hade vi i alla fall ambitionen att, om sådana hittades, försöka samla in benmaterialet i mindre enheter för att om möjligt fånga upp deponeringsmönster eller gravbålens uppbyggnad. Även om antalet gravar där detta var möjligt att genomföra var litet så nåddes en viss framgång.

Fyra mer omfattande brandlager grävdes rutvis och i stick. Samtliga fanns i vikingatida gravar på gravfältet Raä 34. Två brandlager kom från samma anläggning, den stora gravhögen A1 som låg på gravfältets krön. Denna hög var intressant på flera vis, och jag återkommer till den senare.

De två brandlagren i högen A1 har daterats till 900-talet e.Kr. och var de brandlager som innehöll flest djur av alla gravar på gravfältet. Flest djur både till art och till antal fanns i det först anlagda brandlagret, som högen först kastades upp över och som hys-

Fig. 3. Valstaspänne påträffat med den jordade kvinnan på Raä 283. I graven fanns små rester av tre olika typer av textilier, fragment av spännbucklor, keramik, trärester från en kista (?), järnspikar och obestämbara bitar av järn och brons. Foto Arkeologikonsult.

te kvarlevorna efter en cirka 40–60 år gammal kvinna. Hon hade (minst) fått med sig en häst, tre hundar, en katt, ett eller två får, en gås och en hönsfågel. Fårbenen fanns i form av brända kroppsdelar samt en obränd kindtand. Det fanns även tre obrända hästtänder i brandlagret. Den sekundära graven som var komponerad för en lika gammal man innehöll en häst, en hund, en katt, en gås och en hönsfågel. Uppsättningarna var med andra ord snarlika. Inga andra gravar rymde så många djur. Närmast var en grav också daterad till 900-talet, som var byggd för en medelålders man som fått med sig en häst, en hund och en höna.

Fig. 4. På den undersökta delen av gravfältet Raä 57 fanns 14 senvikingatida skelettgravar. De flesta var runda stensättningar. Denna överlagrade en fyndtom blockstensättning. Foto Arkeologikonstult.

Höns var den vanligaste arten på gravfältet och fanns i åtta gravar. Hund fanns i sju gravar, häst i tre, katt i två gravar och liksom gås i två gravar. Hund, häst, katt och höns var de vanligaste arterna också på Valstas gravfält Raä 59 och vi står uppenbarligen inför en ganska konsekvent djurofferitual. Men det finns också skillnader. På Raä 59 var det vanligast med antingen ett eller fyra djur i gravarna. På Raä 34 däremot var det vanligast med ett eller två djur. Nu var antalet vikingatida, fyndförande gravar överhuvudtaget litet på Raä 34 och uppgår bara till tio gravar, medan motsvarande antal på Raä 59 var 23, så det är svårt att dra

större växlar på materialet. Men det är också skillnader i hur djuren kombineras. I gravar med två djur var det på Raä 59 vanligast med hund och katt, medan det på Raä 34 var vanligast med hund och fågel – som också är den vanligaste kombinationen i gravarna från norra Spånga (G. Andersson 2005:83; Sigvallius 1994:table 22). På gravfältet Raä 59 ökade antalet katter i gravarna över tid, men då många (kanske samtliga) av gravarna på Raä 34 är anlagda under 900-talet har skillnaden knappast kronologiska orsaker. Av de tre gravar som innehöll endast ett djur fanns på Raä 34 en tupp och en höna i två gravar medan den tredje innehöll en hund.

På Raä 59 var hund det vanligaste ensamdjuret. Det ser alltså ut som om fåglarna hade större betydelse på Raä 34 än på Raä 59.

De två barngravar som kunnat dateras till vikingatid innehöll inga djur. Det gjorde inte heller den enda grav som har bedömts som barngrav på Raä 59.

Fyra brandlager kom att grävas indelade i halvmetersrutor. A22 var en oregelbunden stensättning med skadad överbyggnad, lagd upp emot en häll. Under överbyggnaden, i en skreva, fanns ett intakt brandlager som antagligen har bränts på plats eftersom berghällen under var eldsprängd. De identifierade benmängderna var små och några särskilda distributionsmönster kunde inte upptäckas, mer än att den största benmängden fanns intill den urna som var placerad i lagret. Benen var svårbedömda men antas härröra från en vuxen människa och en hund. Mönstret tolkas som att benen har fösts samman mot mitten där urnan stod. Att det var lite ben kan förstås på flera sätt: de kan ha upplösts/förbränts, plockats ur eller (kanske mindre sannolikt) har endast delar av människan och hunden bränts på plats.

A28 var också en stensättning med skadad överbyggnad. Brandlagret var dock intakt och hade av allt att döma bränts på plats. En medelålders man hade fått med sig en häst, en hund och en höna. Ben från människa, häst och hund fanns i stort sett i hela lagret medan hönan var något mer koncentrerad till den sydvästra fjärdedelen. Kropparnas olika delar var väl spridda. Kraniedelar från den gravlagda mannen fanns t.ex. i hela lagret, som var cirka 2x3 meter stort. Samma sak gäller hästen och hunden. Delar från hönans underkropp låg en meter från dess bröstdelar. Denna spridda bild fanns trots att det stod ett, i och för sig krossat, lerkärl med ben under en locksten mitt på

brandlagret. Det gick inte att urskilja några särskilda bentyper intill resterna av kärlet. Mönstret tolkas som att benresterna ganska kraftigt har rakats omkring i bålet eller på bålplatsen, antingen i samband med bränningen eller efteråt.

I gravhögen A1 var det äldsta brandlagret välbevarat och låg i en bergsskreva ovanpå ett äldre marklager. Det fanns inga synliga tecken på brand under bålresterna, men i brandlagret ingick skörbrända stenar och mycket sot och kol. Endast ca 11% av den samlade benmängden kunde identifieras men vissa skillnader i utbredningen av de olika djurarterna kunde ändå beläggas och osteolog Leif Jonsson menar att detta speglar en faktisk distribution (muntligt meddelande). Den gravlagda var som sagt ca 40–60 år. Osteologiskt kunde könet inte fastställas men fynden av 46 pärlor och fragment av dräktspännen tyder på att det var en kvinna. Delar av henne påträffades i stora delar av brandlagret men huvudsakligen i de centrala delarna och inte alls i periferin. De flesta delar som identifierades härrörde från kraniet och de låg i den centrala delen och i östra halvan. Endast någon enstaka skallbit fanns i västra delen. Rörben identifierades i västra halvan. Hela skelettet av en häst fanns i lagret. Majoriteten av benen låg i de centrala delarna men det fanns också hästben i utkanterna. Ben från olika kroppsdelar låg blandade och spridda och visar inte hur djuret har varit placerat. Katt fanns endast i den centrala delen och gås i ungefär samma läge. Benen efter minst tre hundar låg däremot något förskjutet mot sydväst i förhållande till kvinnan och hästen. Hönsbenen fanns huvudsakligen (men inte exklusivt) i de nordvästra delarna av brandlagret. Får fanns i den sydvästra utkanten. Vi kan alltså se vissa variationer

även om det inte är något övertydligt mönster. Ser vi till fyndspridningen i övrigt i lagret blir bilden ungefär densamma. Pärlor fanns i stora delar av lagret men de flesta påträffades i centrum, spritt inom ett cirka 1,5 meter stort område. Även kamfragmenten fanns i samma centrala område. Fynd av bröd och hasselnöt gjordes specifikt i den sydvästra utkanten.

Bilden tolkas som att brandlagret har bränts på plats med kvinnan, hästen, katten och gäsen samt en hund i centrum. Hundar har också placerats sydväst om kvinnan. Hönsfågeln har funnits i nordväst, får har legat längst i sydväst. Eftersom vi inte vet hur kvinnan har varit placerad kan vi inte relatera djuren till henne utan endast efter plats i bålresterna. Sannolikt har man redan under bränningen rakat om i elden och skjutit ihop ben och annat mot mitten. Efter att glöden har falnat har brandlagret bearbetats ytterligare: fösts ihop och plockats ur. Benmängden om totalt ca 5,6 liter, eller 3916 gram, representerar långtifrån hela individerna så efter bränningen måste man ha plockat bort en del ben och transporterat iväg dem någon annanstans. Två obrända tänder av häst och en obränd tand av får fanns i den sydvästra delen och en obränd hästtand även mer centralt. Har dessa adderats senare?

Det senare tillkomna brandlagret i gravhögen A1 låg utbredd på den jordmantel som täckte högens äldre gravläggning. Det var välbevarat men diffust med endast lite sot och kol. Av lagrets utseende att döma är det inte sannolikt att det har bränts på plats. Det fanns heller inga synliga tecken på brand under bålresterna.

Den gravlagda mannen var ca 40–60 år. Delarna av honom, mest skullfragment har identifierats, fanns tämligen samlat i den nordöstra delen av brandlagret. Här stod

också rester av en urna. Skelettet av en häst fanns spritt i hela lagret, likaså fanns hund spritt i hela lagret men med viss koncentration till det område i nordöst där de flesta människobenen fanns. Katt fanns också i den del där människobenen var mest koncentrerade men delar av katt fanns också inom en mindre yta i den sydöstra utkanten av lagret. Gåsben fanns inom en mindre yta i västra utkanten. Hönsbenen fanns huvudsakligen men inte enbart i de sydvästra delarna av brandlagret. Också i det här lagret kan vi se en del variationer i spridningen av benen men det är ett ganska vagt mönster. Bilden blir ungefär densamma vad gäller fyndspridningen i övrigt. Keramik och bränd lera fanns i stora delar av lagret medan mer ”personliga” saker som kamfragment och broddar fanns i närheten av urnan och koncentrationen av människoben. En pilspets och ett gjutformsfragment låg i den västra delen av brandlagret.

Den brända leran, keramiken och gjutformsfragmentet har karaktär av boplatmaterial och kanske kan man våga gissningen att bålrester och jord vid den här begravningen har hämtats från bosättningen. I så fall borde spridningen av benen kunna förklaras med att man har hämtat bålresterna från bålplatsen i omgångar, en börda i taget. Har man rentav ”reproducerat” bålplatsen?

Metoden att samla in och analysera benen rutvis och den osteologiska analysen i kombination med iakttagelser av brandlagrens placering och utseende har alltså kunnat påvisa att brandlagren har kommit till på olika vis och att det finns vissa mönster i distributionen av benen. Bilden är ganska vag, men det beror antagligen på att antalet brandlager som bearbetades på detta sätt var så litet. Generella erfarenheter från utgräv-

ningen är att arkeologens okulära bedömning av benkoncentrationer och lagerförhållanden ofta är av större betydelse än rutindelningen, som faktiskt riskerar att dölja sådana koncentrationer om man inte dokumenterar dem separat. Det är därför av stor betydelse att ha en osteolog medverkande i fält som kan bedöma om det i en viss grav är relevant att arbeta med rutor och stick eller inte.

Hus på hög

Forntida gravhögar är komplexa. Gravarnas uppbyggnad innehåller ofta spår efter invecklade handlingsmönster som inte sällan har pågått under lång tid (t.ex. Gansum 2002). Spåren av handlingarna kan återfinnas i alla delar av konstruktionen. I ovan nämnda gravhög A1 verkar man ha gjort på olika sätt när man har sört för de döda, men man har också sysslat med själva konstruktionen. Uppenbarligen var det för gravbyggarna och gravanvändarna (dvs. de efterlevande) inte bara gravhögaras innersta, själva gravgömman, som var betydelsebärande utan även de andra delarna av anläggningen.

Läsare av förra numret av Situne Dei kan dra sig till minnes en artikel av Mathias Bäck som apropå båtgravar redovisar exempel på att "...en medvetet synliggjord båt stått på högens topp." (Bäck 2011:90, jfr Terje Gansums arbeten med Osebergshögen och andra högar, Gansum 2004; Gansum & Risan 1999). Bäckes tolkning baseras på ett flertal dokumenterade iakttagelser av hur det har påträffats stora mängder nitar och spikar förvånansvärt ytligt i högar. Ofta kan man av deras spridning se antingen att en båt eller delar av en båt har lagts i de jordlager som täckt själva gravgömman, eller att

man har låtit den nedgrävda båtens för och akter sticka ut ur högen (Bäck 2011:93).

Något av en parallell till detta, i form av spår efter ytliga anläggningar högt upp i en gravhög, kunde vi upptäcka vid undersökningen av vår gravhög. I detta fall handlade det emellertid inte om en båt, utan snarare om en byggnad – ett hus.

Innan jag beskriver gravhögen vill jag påminna om en annan av Valstabornas gravhögar, som blivit uppmärksammas genom Gunnar Anderssons arbeten (a.a.). Den stora krönhögen på Raä 59 strax väster om vårt nu undersökta gravfält hade uppförts under 800-talet e.Kr., varvid den hade överlagrat fem stensättningar från romersk järnålder. Gravgömman utgjordes av ett mäktigt och fyndrikt brandlager under ett kärnöse. Det som framför allt har gjort högen känd är vad som senare skedde med den. Kring år 1100 e.Kr., trehundra år efter att den först uppfördes, grävde man ner tre kristna skelettgravar i högen. Samtidigt utvidgade man dess diameter med omkring en meter och lade till en ny imponerande kantkedja. Utan tvivel är detta ett av de tydligaste exemplen på att högar har levt ett långt och aktivt liv också efter det att den första begravningen ägde rum.

Även vår hög har genomgått förändringar och påbyggnadsfaser men under en betydligt kortare period. Samtliga iakttagna handlingar i högen verkar ha utspelat sig under 900-talet e.Kr.

Precis som den stora högen på gravfältet Raä 59 låg vår hög på gravfältets absoluta krön. Till största delen var den anlagd direkt på berghällen, men i norra delen överlagrade kantkedjan ett siltlager, som i sin tur täckte en stensättning som utifrån gravskicket preliminärt har daterats till romersk järnålder. En viss likhet med högen på grav-

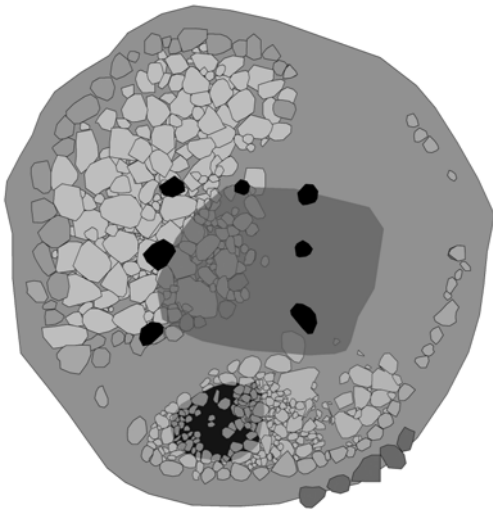

Fig. 5. Plan (delvis preliminär) över gravhögen A1 på gravfältet Raä 34. Högen beskrivs i löp-texten.

fältet Raä 59 finns därmed genom att båda överlagrar betydligt äldre gravar.

Det äldsta skedet i gravhögen utgjordes egentligen av två konstruktioner (fig. 5). I den nordvästra delen fanns en stor packning av stenar och block i flera skikt som var välvd och närmast röseliknande. Den avgränsades utåt mot nordväst av en markant kantkedja. Trots idogt letande kunde vi inte hitta någonting under eller i denna stenpackning, som var anlagd över en större skreva i berghällen. Det kan inte uteslutas att den från början har utgjort en egen anläggning. Söder om denna stenpackning fanns ett 1–1,5 m brett stenfritt område, som till stor del upptogs av berghäll, och söder om denna ytterligare en skreva med ytterligare en stenpackning, under vilken det ovan beskrivna brandlagret fanns. Stenpackning-

Fig. 6. I sektionen syns två av stolphålen (till vänster och höger i bild). Högen högst upp på gravfältet har syns väl från alla håll. Bilden är tagen mot söder. Foto Arkeologikonsult.

en var heterogen och verkade uppbyggd dels för att täcka gravgömman under, dels för att jämna ut berget och skapa höjd åt gravhögen. Kamfragment, pärlor av glas, bergkristall och karneol och delar av bronsspännen daterar gravgömman till 900-talet e.Kr.

Brandlagret, båda stenpackningarna och kantkedjan täcktes av en upp till 0,8 meter tjock jordmantel. Utbrett ovanpå den centrala delen av jordmanteln fanns så ytterligare ett brandlager, vilket också beskrivits ovan. Fragment av en kam daterar även denna gravgömma till 900-talet e.Kr. Över brandlagret låg ett decimetertjockt siltlager av samma karaktär som den tjocka manteln över den äldsta graven. Lagret nådde inte ända ut till högens kantkedja utan var koncentrerat ovanför brandlagret.

Det som var exceptionellt med vår hög var att stolphål hade grävts ned genom brandlagret. Om groparna också har grävts ner genom det översta siltlagret kunde vi tyvärr inte avgöra vilket är synd, för då hade vi vetat säkert om brandlagret först har täckts över, och stolpkonstruktionen rests senare, eller om brandlager och byggnad har placerats på högen simultant. Placeringen av stolparna tyder på att man har känt till var bålresterna fanns någonstans och några lagerföljder iaktogs inte i stolphålen, däremot bålrester i form av brända ben. Men tillkomsten av det översta täckande siltlagret, och en viss lägesskillnad mellan brandlager och stolpkonstruktion tyder på att stolparna rests en tid senare.

Tillsammans bildade stolphålen en kvadratisk ca 3,7x3,6 m stor konstruktion. På västra, norra och östra sidorna fanns stolphål i varje hörn och ett i varje mitt, men på södra sidan observerades endast hörnstolpar. Stolphålen var ca 0,25–0,6 meter i dia-

meter, med viss reservation för att de övre delarna av nedgrävningarna var mycket diffusa. Två av stolphålen var tydligare och cirka en halv meter djupa. Om dessa är representativa även för de övriga stolparna kan vi anta att konstruktionen har varit ganska stabil. Avsaknaden av ett stolphål i den södra tänkta väggen kan kanske bero på att byggnaden har haft en öppning åt detta håll.

I det mellersta stolphålet i västra raden låg en del av en malstensunderliggare av sandsten. När malstenar påträffas vid/under takbärande stolpar i hus tolkas de vanligen som husoffer. Syftet har varit att bevara byggnaden eller frammana välstånd och fruktbarhet åt gården och dess invånare (t.ex. Carlie 2004:83ff). Fyndet av malstenen ger stöd åt tanken att byggnaden varit avsedd som ett hus.

I de norröna källorna omtalas ibland gravar, oftast högar, som hus för de döda. Oftast tänker man sig väl att det är själva graven som åsyftas, eller en kammare inne i graven, snarare än en byggnad på eller vid graven. Det väsentliga i källornas omnämnanden tycks vara att man via fysiska eller metafysiska dörrar i gravarna kunnat kontakta de döda, att gravarna fungerade som passager mellan levande och döda (Nordberg 2004:73ff). Så kallade sydvästportar i anslutning till gravar har satts i förbindelse med dessa föreställningar, likaså mer spektakulära exempel som konstruktionen av det till hälften täckta skeppet i Oseberg – dolt av högen i norr men länge öppet i söder och med gravkammarens öppna gavel som en dörr in i graven/dödsriket (Gansum a.a., Nordberg 2004:81). Om det är något sådant som föresvävat Valstaborna när de uppförde stolpbyggnaden kan vi inte veta. Inga fynd gjordes i anslutning till den, utöver

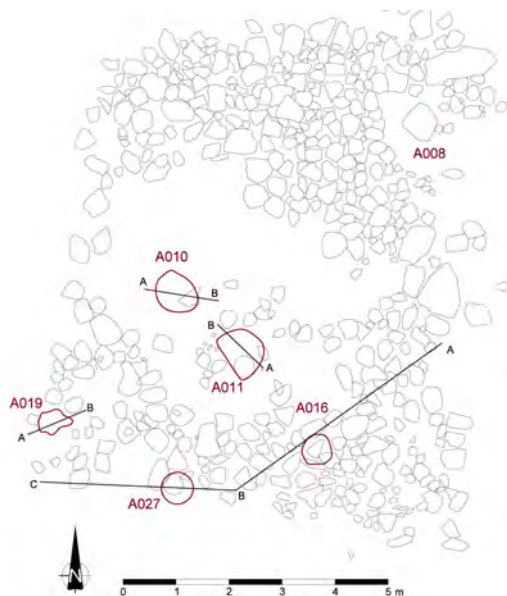

Fig. 7. Plan över stolphålens placering högt upp i högen i Grimsta, hämtad från Svensson & Fors 2004.

malstenen samt de benfragment som påträffades och som kom från det genomgrävda brandlagret. Hur lång tid som förflutit mellan deponeringen av bålresterna och resandet av byggnaden är tyvärr också okänt. Men kanske ska vi beakta vad som hände den andra stora gravhögen på Raä 59 i väster, där de tre skelettgravarna grävdes ner under 1100-talet. Var detta den tid, då man reste stolphuset? Som en ren spekulation kan nämnas, att det strax söder om högen fanns ytterligare en hög (A3). Den hade uppförts ovanpå en delvis söndergrävd stensättning med brandlager (ovan beskrivet) och fynd som daterar graven till 900-talet, vilket ger en bakre datering av högen. Gravhögen var tyvärr använd som skyttevärn i sen tid och mycket söndergrävd. Inga spår efter någon grav påträffades utöver en vag mörkfärgning i bottensanden. Emeller-

tid var den konstruerad på ett sätt som på många vis liknade de skelettgravar som undersöktes på ett annat av Valstas gravfält (Raä 57), och som vi tror har anlagts under sent 1000-tal/1100-talet. Kanske ska man se den nya högen med skelettgraven som en medveten pendang till den äldre gravhögen? Var det när man uppförde den nya (kristna) högen som man också byggde någon form av hus på den äldre högen?

Det finns få exempel på liknande anläggningar. På sydhögen i Jelling har man hittat stolprester efter en rektangulär byggnad som man på grund av likheter i storlek och orientering velat relatera till gravkammaren i nordhögen (Andersen 1951:130f, Gansum 2004:165). En dendrodatering av ekstolparna har dock visat att byggnaden uppfördes omkring år 1150, så den är ca 200 år yngre än kung Haralds högbygge och kan inte självklart kopplas samman med det vikingatida monumentet (Hvass 2011:42).

På en gravhög i Grimsta, Fresta socken i Uppland, som undersöktes av Arkeologikonsult 2003 fanns dock spår av en liknande konstruktion som den vi påträffade i Valsta. Högen ingick i ett litet vikingatida gravfält som i sin helhet har anlagts under 900-talet. Högarna är således ganska samtida. Avståndet mellan lokalerna är drygt 9 kilometer fågelvägen.

De övriga gravarna var stensättningar och högen låg på gravfältets högsta punkt. Den var oval, ca 8x5 meter stor och 0,8 meter hög, samt uppbyggd av lera och stenar. I gravfyllningen fanns fynd som härrörde från en underliggande boplats och det är troligt att man medvetet har utnyttjat äldre boplatsrester i gravfyllningen. Under överbyggnaden fanns en mindre stenpackning som täckte ett brandlager. Föremålen i det fyndrika lagret omfattade bl.a. delar av tre

silvermynt från Kalifatet och två viktlod av brons, kantbeslag av järn som möjligen tillhört en sköld samt drygt sju kilo ben. Den osteologiska analysen visade att den gravlagde var en man, sannolikt medelålders eller äldre. Djurbenen kom från (minst) en häst, tre hundar, svin, en katt och tamhöns eller möjligen en tupp. En stor klo antogs vara varg. I brandlagret fanns en nedgrävd keramikurna som innehöll en eldpåverkad och sönderdelad amulettring i järn, en bronsnål samt äggskal och vetekorn. De brända benen i urnan kom från en vuxen man, en häst, och en hund eller får/get. Om denna man var densamme som förekom i brandlagret är sannolikt, men inte säkert.

I överbyggnaden, under grässvålen, fanns fem stenskodda stolphål (*fig. 7*). De var inte så regelbundet arrangerade som i gravhögen i Valsta men har tolkats som en huslämning ovanpå graven. Exakt hur lång tid som har förflutit mellan gravens anläggande och den senare byggnaden är tyvärr omöjligt att säga. Med tanke på att det är en stolphålskonstruktion så lär den åtminstone inte vara yngre än medeltid.

Förutsättningarna för att hitta liknande anläggningar, och givetvis även spår av andra handlingar på och vid gravhögar, torde vara goda. Det kräver förstås ett aktivt förhållningssätt och noggrann dokumentation. Vid undersökningarna sommaren 2010 ställde Länsstyrelsen krav på att dokumentationen av gravarna skulle förenklas så långt möjligt, och vi valde att koncentrera insatserna till det inre gravskicket, särskilt benmaterialen som ovan beskrivits. Med facit i hand kan detta inte rekommenderas, och i mångt och mycket var det ganska turligt att gravhögen trots allt grävdes förhållandevis noggrant. Byggnaden är otvetydig, vad den står för och när den uppfördes är ty-

vär dunklare. Kanske är huset på högen ytterligare ett exempel på hur man revitaliserar och visualiserar högens betydelse. Om betydelsen handlar om jordägande (Andersson 2005:52; Zachrisson 1994) – minns den brända leran, keramiken och gjutformsfragmentet med karaktär av boplatsmaterial i det yngre brandlagret – då blir det nästan övertydligt att resa ett hus, med husoffer, på dess krön.

En annan tolkning är också möjlig. På Raå 59 fanns fyra konstruktioner av sten som har tolkats som huslämningar, möjligen ett slags likhus där de döda förbereddes för begravningen (Andersson 2005:138ff). Andersson framhåller i sammanhanget en byggnad på ett gravfält i Skälby i Sollentuna, som han också vill tolka som ett "likhus". Den byggnaden var stolpbyggd, kvadratisk och ca 3x3 meter stor, dvs snarlik den vi nu har undersökt. Den var också, liksom vår byggnad, belägen i den del av gravfältet där de flesta kristna skelettgravarna fanns. Malstenens möjliga innebörd av fruktbarhet/återfödelse skulle kunna passa väl in också i ett sådant sammanhang.

Referenser

- Andersen, H. 1951. Tomme høje. *Kuml*.
- Andersson, G. 1997. *Valsta gravfält. Arlandabanen. Uppland, Norrsunda socken, RAÄ 59. Arkeologisk undersökning*. Riksantikvarieämbetet UV Stockholm, Rapport 1997:9/1–2.
- Andersson, G. 2005. *Gravspråk som religiös strategi. Valsta och Skälby i Attundaland under vikingatid och tidig medeltid*. Stockholm.
- Bäck, M. 2011. Att synliggöra båten – båtgravar, stratigrafi och tolkningsperspektiv. *Situne Dei*.
- Carlie, A. 2004. *Forntida byggnadskult: tradition och regionalitet i södra Skandinavien*. Stockholm.

- Gansum, T. 2002. Fra jord til handling. *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual. Vägar till Midgård 2*. Red. K. Jennbert m.fl. Göteborg.
- Gansum, T. 2004. *Hauger som konstruksjoner – arkeologiske forventninger gjennom 200 år*. Göteborg.
- Gansum, T. & Risan, T. 1999. Oseberghaugen – en stratigrafisk historie. *Vestfoldminne 1998/1999*.
- Hvass, S. 2011. *Jelling-monumenterne – deres historie og bevaring*. Kulturarvstyrelsen. Länk: www.kulturarv.dk/fileadmin/user_upload/kulturarv/publikationer/emneopdelt/verdensarv/Jelling-monumenterne_96s.pdf
- Sigvallius, B. 1994. *Funeral Pyres. Iron Age Cremations in North Spånga*. Stockholm.
- Svensson, K. & Fors, T. 2004. *Grimsta 100:4. Gravar och bebyggelse lämningar i Bollstanäs. Arkeologisk slutundersökning. Raä 83, Fresta sn, Uppland. Rapporter från Arkeologikonsult 2004:2005*. Uppl. Väsby
- Östmark, K. 1981. *Gravfält från vikingatiden. Fornlämning 53, Vallstanäs, Norrsunda socken, Uppland. Arkeologisk undersökning 1974. RAÄ och SHM Rapport UV 1981:27*. Stockholm.

Summary. In 2010 new excavations were conducted in Valsta, Norrsunda parish, c.10 km southeast of Sigtuna, to investigate three Viking Age cemeteries. Since a series of excavations had previously been undertaken at Valsta, as well as in the neighbouring village of Säby, it should soon be possible to draw a rather comprehensive picture of the inhabitants of these settlements during the period AD 800–1150. All cemeteries were not in use at the same time and the burial customs and grave-types differ considerably. This article briefly discusses two results of the recent excavations.

One interesting outcome was the discovery of post-holes on top of a mound erected during the 10th century. The mound was placed on the highest point of one of the cemeteries, and was originally erected over the cremated remains of a middle-aged woman. Later it was re-used for a second cremation burial where the remains had been spread out on top of the earth mantle. Sometime later, a square structure measuring 3.7 x 3.6 metres was raised on posts on top of the

mound. One of the post-holes contained a piece of a grinding-stone, supporting the notion that the structure should be interpreted as some form of a house. The building may have had symbolic meaning associated with the mound, the ancestors and the settlement. Alternatively, it may have functioned as a place where the dead, possibly those in this cemetery who were to get a Christian burial, were ritually prepared for burial.

Due to demands from the County Administrative Board, focus during excavation was placed on the osteological material. This led to the great advantage of having an osteologist present throughout the excavation. However, the skeletal remains in all cemeteries were very poorly preserved. Only four cremation layers were extensive enough to merit detailed excavation and documentation, using fine grids. This made it possible to distinguish various approaches to the deposition of the remains within the graves.